

3.3. Забрана рада српским националним институцијама

У прогласу генерала Јохана Апела војницима 15. војног збора поводом аустроугарске објаве рата Србији наводи се како аустроугарско оружје није уперено против српског народа, а свима који су лојални и одани владарском дому пружена је братска рука. „Ми водимо рат против слабе владе Краљевине Србије, која је одбила одмазду за злочинство, што га учинише њезини поданици—ми водимо рат против оних фанатизованих вођа који, (...) дрзнуше се да преко граница наше отаџбине своје злочиначко настојање одурним средствима приведу у дјело“, наводи се у прогласу.³²¹ Дани који су услиједили показали су сву илузорност овог прогласа, јер се на удару власти нису се нашли само истакнути појединци, већ и сва културна, просвјетна и хуманитарна друштва са српским националним предзнаком, попут „Сокола“, „Побратимства“, „Просвјете“ и других. Ова друштва су осумњичена за антидржавну пропаганду и рад на одвајању Босне и Херцеговине из састава Аустроугарске. Дјелатност друштва „Просвјета“ оцјењена је велеиздајничком, а за носиоце таквих активности најприје су окривљени Васиљ Грђић, Сима Мирковић и Владимир Ћоровић.³²² Земаљска влада је септембра 1914. предложила Заједничком министарству финансија да се имовина распуштених друштава „Соко“ и „Побратимство“ не преда „Просвјети“ нити црквено-школској самоуправи, него да се с обзиром на њихов злочин велеиздаје, та имовина заплијени и са њом надокнади штета држави. Министарство се сложило са овим приједлогом.³²³ Влада је 26. децембра 1914. издала наредбу о спречавању сваког даљег ширења предмета који су на себи имали ознаке „Просвјете“ попут школских пера за писање.³²⁴ Наредба је занимљив доказ до које мјере су

³²¹ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Проглас генерала Апела војницима 15. војног збора (без датума).

³²² М. М. Vulin, *Srpska „Prosvjeta“ na veleizdajničkom procesu u Banjaluci 1915–1916*, у: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*, Banjaluka 1987, 205.

³²³ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1529, 10. IX 1914.

³²⁴ АБиХ, ЗВ, през. бр. 16.555, 26. XII 1914.

власти настојале из јавног живота избрисати сваки траг постојања „Просвјете“ и њених активности. „Добротворна задруга Српкиња“ распуштена је због наводног политичког дјеловања.³²⁵

Генерал Поћорек је непосредно по атентату у телеграму министру Билинском поручио како се у Босни и Херцеговини може очувати мир само „ако се предузме енергична акција на подручју спољне политике“.³²⁶ Билински је одговорио да због догађаја у Сарајеву не треба бити кажњено цијело становништво у земљи, за које је сматрао да је већином остало вјерно цару. Билински препоручује најстроже поступање са српским националним организацијама, у првом реду „Просвјетом“, за коју наводи да су у њеним оквирима сједињени сви Срби без обзира на страначку припадност. Сматрао је да „Просвјета“ мора под хитно прећи у руке људи који су вјерни држави. Министар је генералу Поћореку упутио неколико савјета у вези цензуре српске штампе истичући лист *Народ* који по њему „ни под каквим околностима не смије наставити своју егзистенцију“. Билински је сматрао да су аустроугарске власти сасвим занемариле дисциплину у средњим школама допуштајући појединим српским професорима да васпитавају дјецу у антидржавном духу.³²⁷ Поћорек је по питању српске штампе био радикалнији од Билинског сматрајући да осим *Народа* треба „уништити“ *Српску ријеч* и *Отацибину*. Заложиле се и за оштре мјере против друштва „Гајрет“ за које је навео како је пало у руке неколицине муслимана који се у националном смислу осјећају као Срби.³²⁸ Генерал је изричито захтијевао безобзирну строгост према српској интелигенцији у земљи.³²⁹

Цензуром штампе обухваћене су све информације у вези војних операција, стања на фронтима, штрајкова, дезертерства или снабдјевања животним намирницама.³³⁰ Власти су немилосрдно прогониле лица која су

³²⁵ Ђ. Микић, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini*, 224.

³²⁶ *Политика*, Београд, бр. 7.769, 20. децембар 1929.

³²⁷ *Исто*, бр. 7.770, 21. децембар 1929.

³²⁸ *Исто*, бр. 7.771, 22. децембар 1929.

³²⁹ *Исто*, бр. 7.772, 23. децембар 1929.

³³⁰ Ђ. Микић, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini*, 225.

преносила вијести о лошим приликама у аустроугарској војсци или неповољним дешавањима на фронту. Војник Милош Бабић, повратник из Галиције, а родом из околине Градишке, ухапшен је након што је говорио како је на том фронту погинуло много аустроугарских војника. „Војска је била стално гладна—кромпир, репу, купус јели би чак и сирове да су их имали“.³³¹ Иза решетака се због ширења узнемирујућих гласина нашао Владо Недимовић из Босанске Крупе јер је фебруара 1915. изјавио: „Српске комитације су боље него аустријска војска, која је ишла напријед три мјесеца, а натраг су је Срби ишћерали за два-три дана. Аустрија је пропала, мој брат је у комитацијама, те би и ја ишао да могу“.³³² Јово Главановић из Ђакова и Лазар Судчевић из Цазина ухапшени су јер су причали како цар Франц Јозеф узалуд уништава свој народ на фронту. Према њима, аустроугарски владар је тако ниско пао да је у војску морао позивати чак и старе људе.³³³ На вијест да је крајем маја 1915. у Босански Нови дошао неки муфтија који је свим џамијама издао налог да се у њима држи хутба за побједу царске војске, Але Бећиревић је рекао: „Ја се попи... на хутбу, то је све лаж, свакако ће Талијани Босну и Херцеговину освојити“.³³⁴ Јово Родић из Дубовика је затворен пошто је говорећи о аустроугарској офанзиви на Србију 1915. додао како се мало аустроугарских војника кући вратило живо.³³⁵

Земаљска влада је децембра 1914. извијестила Заједничко министарство финансија о мјерама које ће предузети како би спријечила великосрпску пропаганду. То је подразумијевало укидање црквено-школске аутономије из 1905, укидање српског имена за православну вјеру (источно-православна, а не српско-православна црква; прим. Б. М.), те укидање ћирилице као националног писма.³³⁶ Доношење статута о црквено-школској ауто-

³³¹ АРС, К. у. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. 19/1915.

³³² Исто, К. 140/1915.

³³³ Исто, К. 269/1915.

³³⁴ Исто, К. 228/1915.

³³⁵ Исто, К. 366/1915.

³³⁶ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.994/1914.

номији 1905. оцјењено је као фатална грешка управе, па је наређена њена суспензија. Давање црквено-школске аутономије Србима је по мишљењу власти довело до изградње такве свијести код Срба да се они више нису осјећали као „Босанци православне вјероисповјести“ и поданици Монархије, већ као посебан привилегован елемент који има сепаратистичке тенденције.³³⁷ У вези с тим је занимљиво писмо свештеника Ристе Јокановића од 12. априла 1915. у којем је од генерала Саркотића затражио укидање црквено-школске аутономије.³³⁸ Према мишљењу владе, тај статут омогућио је Србима да у Босни и Херцеговини створе државу у држави.³³⁹ Заједничко министарство финансија је навело како је српско вођство, умјесто да ради на културном и материјалном развоју народа, искористило црквено-школску аутономију за своје националистичке циљеве. „Тако је православна аутономија за својег десетогодишњег постојања постала држави непријатељска организација у својој земљи и као дјело радикалног српства опасно политичко средство“, наводи се у једном извјештају. Даље се каже

³³⁷ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.994, 15. XII 1914.

³³⁸ Јокановићеве побуде нису сасвим јасне, тачније није познато да ли је ово писмо упућено по слободној вољи или у претходном договору са аустроугарским властима. Јокановић је упозорио да при избору православног пароха у Босни и Херцеговини главну ријеч има скупштина, док је каснија епископска потврда била тек пука формалност. Овај модел се увелико разликовао од избора пароха у Србији, Грчкој, Русији и Бугарској гдје су епископи имали искључиво право избора пароха. Оваквим „антиканоничним“ начином избора свештеник је, по Јокановићу, био изложен прохтјевима масе и угађању вољи појединих агитатора који су имали утицаја на народ. Јокановић се осврнуо на питање управљања црквеном имовином, нагласивши како су у ранијем времену за тај посао именована свјетовна лица (тутори, епитропи или старатељи), која су била под непосредним надзором пароха, а уз одговорност епископу управљала парохијском имовином. У Босни и Херцеговини је према његовом мишљењу сва власт над управом црквене имовине пренесена на скуп лаика, гдје свештенство није имало одлучујућег утицаја. Посљедица такве црквене управе била је да се црквена имовина трошила у сврхе које нису одговарале црквеним задаћама. Аутор писма је закључио како црквено-просвјетна уредба „омета миран и правилан народни развој, одржава га у заблуди, храни га идејама које нијесу у складу са црквеним и државним интересима и законима“. Стога је од земаљских власти затражио њено укидање; АБиХ, БС, кутија I. Писмо свештеника Ристе Јокановића генералу Саркотићу од 12. IV 1915.

³³⁹ V. Madžar, *Suspendovanje srpske crkveno-školske autonomije u Bosni i Hercegovini 1914-1915. godine*, у: Veleizdajnički proces u Banjaluci, Banjaluka 1987, 156.

како су код ширења иреденте и велеиздаје у широким масама становништва учествовали свештеници, учитељи и предсједници црквено-школских општина. Из свега наведеног произлази неопходност брзог предузимања одређених мјера док траје рат, мада су се у Бечу двоумили између привремене суспензије или потпуног укидања црквено-школске аутономије. Заједничко министарство финансија наводи како укидање српске, а остављање на снази муслиманске вјерске аутономије није неправедно, јер је „исламска аутономија одувijek била лојална“.³⁴⁰ Стављање ван закона уредбе о црквено-школској аутономији учињено је са намјером „да сваку слободу православног свећеника потпуно скучи, да га деморалише, у сваком раду ограничи, да тиме поткопа темеље самој цркви“.³⁴¹

Уредба о укидању српско-православних конфесионалних школа донесена је 25. децембра 1914. У априлу 1915. забрањен је рад свим српским земљорадничким задругама.³⁴² Под удар власти дошло је и ћирилично писмо, названо дијелом „пропале византијске културе“, па је наредбом од 10. новембра 1915. стављено ван употребе у јавном животу.³⁴³ Војна команда у Мостару је већ новембра 1914. предложила моментално укидање ћирилице у јавном саобраћају, уџбеницима и свим канцеларијама. Све народне школе у земљи требало је претворити у војне школе и распустити сва соколска друштва.³⁴⁴ Убудуће се ћирилица у школама могла употребљавати једино у вјерској настави за православне.³⁴⁵ Са каквом жестином је ћирилица прогнана из јавног живота показује примјер из Приједора у коме су власти у српској основној школи копали ћирилична слова из зида, јер их нису могли премазати, а са неких кућа

³⁴⁰ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.682/1914.

³⁴¹ АБиХ, ПО, К-25а, бр. 736/427.

³⁴² Власти су рад српских земљорадничких задруга опцијенила тек као маску за закулисне акције „Народне одбране“ у Босни и Херцеговини; *Optužnica državnog odvjetništva u Banja Luci protiv Vasilja Grđića i drugih*, 162.

³⁴³ АБиХ, ЗВ, през. бр. 12.113, 10. XI 1915; В. Madžar, *Suspendovanje srpske crkveno-školske autonomije u Bosni i Hercegovini 1914–1915. godine*, 169.

³⁴⁴ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 1.996, 19. новембар 1914.

³⁴⁵ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu—godina 1915*, 269.

су ископали и ћириличне спомен-плоче.³⁴⁶ Десничарски *Хрватски дневник* поздравио је укидање ћирилице назвавши је носиоцем великосрпске пропаганде.³⁴⁷

Земаљска влада је 3. јула 1916. донијела уредбу по којој је добила право да непосредно надгледа и управља цјелокупном имовином православне цркве, њених завода, заклада и фондова. Цркви је било забрањено примање било каквих поклона или завјештања уколико нису долазили из Аустроугарске. За набавку књига, икона, одежди и других црквених ствари са подручја ван Монархије било је потребно добити претходну дозволу земаљске управе. Библиотеке црквених општина нису смјеле посједовати забрањене књиге.³⁴⁸

Дозвола владе била је нужна у случају примања монаха у манастире, уколико нису били из Босне и Херцеговине. Манастирски настојатељи били су одговорни да у манастирске библиотеке не дођу књиге забрањене од стране полиције. Сједнице црквених скупштина са дневним редом морало је пријавити властима бар осам дана прије одржавања. Властима је такође требало предати препис овјереног скупштинског записника.³⁴⁹

Заједничко министарство финансија је 3. септембра 1914. донијело одлуку да због сталних ђачких немира и антидинастичких појава на годину дана затвори гимназије у Мостару и Тузли. Ђаци затворених школа могли су се примити у друге гимназије под условом да је

³⁴⁶ Ђ. Mikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini*, 229.

³⁴⁷ „Уз српску вјеру имала је српска ћирилица да служи посрбљавању јужних земаља Монархије; упораба ћирилског писма била је писмена рекламација ових земаља за српство и за Србију. Ћирилица бијаше извањски изражај српскога значаја хрватских земаља. Сваки ћирилски натпис на улици, на раскршћу, на јавној згради, казивао је и свједочио, да је то српско тло, српска земаља и српска сфера“; *Hrvatski dnevnik*, Сарајево, бр. 325, 12. studeni 1915.

³⁴⁸ Контрола црквених и манастирских библиотека настављена је током рата. Тако је, примјера ради, Котарски уред у Брчком обавијестио новембра 1916. парохијско звање Човић Поље да властима приложи прецизан списак књига, часописа и новина које се налазе у парохијској књијници. У списку су требали бити наведени и сви молитвеници који се налазе у употреби као и фотографије; АСПЕЗТ, Српско-православно парохијско звање у Обудовцу и Човић Пољу и Српска православна црквено-школска општина у Обудовцу, кутија 145, досије 573, бр. 26. Допис Котарског уреда Брчко бр. 740 од 7. новембра 1916.

³⁴⁹ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu—godina 1916*, Сарајево 1917, 147–150; *Vjesnik*, Сарајево, бр. 2, 1. август 1917.

њихово владање било беспријекорно. „Непрестане буне и трзавице, суровост и распасаност, творни нападај на наставнике начинили су у много случајева од наших средњих школа легла у којима су почеле да ничу најопасније мисли и идеје, што су тежиле да поткопавају и темељне законе, на којима почива снага и будућност ових земаља“, наводи се у образложењу одлуке. Даље се каже како ће сваки прави пријатељ свог народа и државе одобрити овакве мјере „јер је куд и камо боље да и немамо средњих школа, него да нам из њих излазе безначајници, душмани јавног реда и мира, зло и несрећа по своје родитеље и по своју земљу.³⁵⁰ Одмах по атентату у Сарајеву власти су почеле са претресима српских школа широм земље, што је интензивирано након почетка рата. Војна команда Бања Лука саопштила је 8. августа 1914. како је школска омладина заражена великосрпским идејама, што је последица вишегодишње агитације српског свештенства, учитеља и наставника, па је препоручен још оштрији третман Срба.³⁵¹ У намјери да се докаже како су школе представљале центре српског иредентизма и великосрпске пропаганде од ђака су одузимане школске књиге и уџбеници, а против многих ученика вођене су судске истраге.

Власти су искористиле ратно стање да се обрачунају и са гусларском традицијом прогонећи гусларе или им забрањујући јавне наступе.³⁵² Било је опасно код себе држати било какав предмет са српским националним симболима. Миливој Крунић из Бање Луке осуђен је на пет мјесеци затвора јер је код себе имао шибицу на којој су били исцртани српски симболи. Осим тога, јавно је показивао новине у којима су објављени текстови о поразима аустроугарских трупа у рату.³⁵³ Душан Зорић из бихаћког округа ухапшен је пошто је 28. јуна 1916. примијећен да носи капу са српским грбом и четири слова „С“. У службеној пријави се наводи како овај догађај свједочи да у народу и даље постоје знакови великоср-

³⁵⁰ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 230, 27. septembar 1914.

³⁵¹ М. Казимировић, Х. Хаутман, *Краваји траг Великог рата*, 80.

³⁵² Ђ. Мikić, *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini*, 237.

³⁵³ APC, K. u. K. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, K. 183/1915.

пске пропаганде.³⁵⁴ Из истог разлога ухапшен је и сељак Ђуро Скорупан из казинског котара.³⁵⁵

Оштро су прогоњени сви симпатизери „Младе Босне“ међу којима је било и православних свештеника: Саво Божић,³⁵⁶ Јован Зечевић,³⁵⁷ Миливој Јелић,³⁵⁸ Цвијетин Стевић,³⁵⁹ Ристо Ћатић³⁶⁰ и др.

³⁵⁴ Исто, К. 232/1916.

³⁵⁵ Исто, К. 235/1916.

³⁵⁶ Саво Божић се родио 14. јануара 1886. у Осјечанима. Гимназију је похађао у Тузли, а Богословију у Сарајеву. Ту се упознао са идејама „Младе Босне“. Као јереј је службовао у селима око Пурачића и Теслића. Априла 1914. на властити захтјев је добио администрацију парохије Толиса. Током рата је депортован у Арад, одакле је успио побјећи. Послије рата је наставио са службовањем у Толиси у којој је подигао двије цркве, бању, соколски дом и апотеку. Одликован је црвеним појасом. Послије 1929. је постао вијећник Врбаске бановине. Током Другог свјетског рата је ступио у редове четничког покрета. Временом је постао командант Требавског четничког одреда. Убијен од стране партизана маја 1945. у селу Стаја; Ј. С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. I, 420–421.

³⁵⁷ Јован Зечевић-Возући рођен је 20. јануара 1895. у Босанском Новом. Гимназију и Богословију је похађао у Сарајеву. Након рукоположења 1922. је постављен за пароха у Возући и ту је остао све до окупације земље 1941. Током Првог свјетског рата је био затворен у Зеници, Тузли и Бихаћу. Усташке власти су га ухапсиле 1941. када му се губи сваки траг; Исто, 1241–1242.

³⁵⁸ Миливој Јелић је рођен 1891. у Лијешћу код Босанског Брода. Потиче из свештеничке породице. Учитељску школу је похађао у Пакрацу. Током рата је мобилисан у аустроугарску војску у којој је остао све до 1918. Преминуо је у Дервенти 29. јуна 1965; Исто, књ. II, 120.

³⁵⁹ Стевић Ј. Цвијетин се родио 26. фебруара 1886. у Козлуку. Послије Гимназије у Тузли завршио је 1909. Богословију у Рељеву. Рукоположен је 1910. и постављен за секретара зворничко-тузланског епископа. Двије године касније је именован за пароха у парохији Пожарница, протопрезвитерат Тузла. Као симпатизер Младе Босне је ухапшен, мобилисан и упућен на фронт у Галицији. У Пожарницу се вратио послје рата. Други свјетски рат га је затекао у Козлуку. Усташе су га ухапсиле и преко логора Цапраг протјерале у Србију. Свештеничку дужност је наставио обављати послје ослобођења. Као заслужни свештеник одликован је протојерејским чином. Умро је 22. јуна 1958. у Београду; Исто, књ. III, 670.

³⁶⁰ Ристо Ћатић се родио 9. фебруара 1893. у Доњем Вакуфу. Завршио је гимназију у Сарајеву. Богословију је похађао у Рељеву, да би октобра 1920. био рукоположен за свештеника. Од јуна 1921. се налазио у парохији Губин и на том положају је остао до краја живота. Први свјетски рат је провео у затвору у Бањој Луци. Убиле су га усташе 7. јуна 1941. у Ливњу и са још 12 сељака бациле у јаму; П. Пузовић, *Шематизам*, 502–503.

4.2. Добојски логор

Као и приликом узимања талаца, власти су и за депортовање у логоре бирале угледне грађане, посебно свештенике, учитеље и богатије сељаке.⁴⁵⁸ Влада је већ почетком новембра 1914. упутила допис свим округима којим их обавјештава да је интернационална станица у Бихаћу спремна за пријем политички сумњивих лица. Са транспортима је требало сачекати док групе не буду довољно велике, а пратњу је вршила жандармерија. Капацитет логора је био 600 особа.⁴⁵⁹

Аустроугарска управа организовала је у Добоју од 27. децембра 1915. до 5. јула 1917. прихватни концентрациони логор у који су допремани затвореници прије него што су депортовани даље у Арад, Нежидер, Турањ, Плетерницу, Шопроњек и друге логоре.⁴⁶⁰ Ужаси у Добоју по много чему су превазилазили патње затвореника у другим казаматима: „У добојском случају, у цјелини је остварен програм аустроугарске владе који је она у почетку рата ставила себи у задатак: једном заувјек скршити отпор српског племена, убити за сва времена свако национално осјећање његово, (...). Добојска трагедија је по својим многобројним жртвама, по невиној крви која је усахла, по својој језивости, по циљу којем је принесена—наш највећи народни жртвеник за слободу“.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Аустријски историчари непосредно по завршетку Првог свјетског рата махом су се концентрисали на тзв. војну историју, запостављајући страдања цивила (посебно у концентрационим логорима) што је дуго времена била својеврсна табу тема. Историчари су пажњу усредсредили на велике битке и хероизам војника на фронту, а историју прљавог рата су (не)свјесно прећуткивали; А. Холцер, *Целатов смешак*, 33. Најновија истраживања указују да је кроз аустроугарске логоре током рата прошло између 1.8 и 2.3 милиона ратних заробљеника. Међу њима је највише било Руса (око 1.269.000) и више од 150.000 Срба; V. Moritz, *The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915*, у: *Contemporary Austrian Studies*, volume 23, New Orleans 2014, 239.

⁴⁵⁹ АБиХ, ЗВ, през. бр. 14384/1914.

⁴⁶⁰ А. Митровић, *Сучељење са средњоевропским империјализмом*, у: *Историја српског народа VI–2*, Београд 2000, 52.

⁴⁶¹ Д. Парават, *Добојски логор (1915–1917)*, 19. У логору су харале многе заразне болести: тифус, дизентерија, дифтерија и др. Српски и црногорски ратни заробљеници копали су гробове на добојском и усорском војничком гробљу гдје су преминули сахрањивани.

Сл. 24. Заробљени Срби у добојском логору 1917. године

По својој страхови и бројним жртвама Добој представља острво Видо или плаву гробницу Срба из Босне и Херцеговине.⁴⁶² „Над војном болницом у Усори вијала се велика застава црвеног крижа—опомена напријатељу за сваки случај да поштеди те зграде и оне, који су у њима, (...). Иако су војне аустријске власти над Усором истакле барјак црвеног крижа—барјак милосрђа у недалеком Добоју нису познале“, наводи Симо Добровољац у сјећањима на добојски логор.⁴⁶³

Иако је кроз логор прошао велики број српских свештеника, Добровољац наводи име једног свештеника који је био изразити аустрофил и кога су аустроугарске власти јавно фаворизовале. Добровољац није желио да објелодани његово право име па га назива лажним именом Никола Перић, а међу затвореницима је био познат као „поп Браца“. Премда се „поп Браца“ трудио да у свакој прилици докаже своју лојалност Монархији, ријечи аустроугарског натпоручника Сигела јасно показују шта је управа логора о њему мислила: „Да што поп Браца вриједи и да је поштен, био би и он тамо гдје су му сви колеге“.⁴⁶⁴

⁴⁶² *Споменица посвећена мученицима и жртвама добојске интернације из светског рата 1915/1916. год.* (уредио Јово С. Дракулић), Добој 1938, 12.

⁴⁶³ *Vrbaske novine*, Banja Luka, br. 887, 21. decembar 1935.

⁴⁶⁴ *Исто*, br. 888, 22. decembar 1935.

Први транспорт Срба стигао је у Добој крајем децембра 1915. Било је око 600 цивила углавном из пограничних крајева и неколицина заробљених српских војника. Укупно је кроз логор прошло више од 45.000 лица, од којих су трећину чиниле жене и дјеца. До данас није познат прецизан број преминулих у добојском логору. У историографији најчешће се помиње број од око 5.000 страдалих,⁴⁶⁵ мада има и знатно већих процјена.⁴⁶⁶

Интернирци су смјештани у прљаве и претрпане сточне бараке, у којима су спавали по земљи, јаслама или на ђубрету. У почетку су логораши морали вршити нужду у самим баракама, док након неколико мјесеци нису добили дрвена корита и канте које су потом просипали око барака. Одрасли су добијали један и по хљеб на пет дана, а дјеца још мање.⁴⁶⁷ Страшна глад приморала је интернирце да логорским чуварима продају све што су имали код себе како би дошли до хране. У логору су вођене многе полицијске истраге над цивилима, а признања су изнуђивана најчешће батињањем, изнуривањем глађу или вјешањем наглавачке. Иживљавања над дјевојкама и женама од стране аустроугарских официра били су уобичајена појава. У добојски логор су повремено ради контроле долазили виши аустроугарски официри, а како се за то обично знало више дана унапријед, храна је за интернирце тог дана обично била знатно боља.⁴⁶⁸ Први транспорти из Добоја кренули су августа 1916. према другим логорима широм Монархије.

⁴⁶⁵ С. Терзић, *Аустроугарски логор за Србе у Добоју 1915–1917*, у: Глас Српске академије наука и уметности, Одељење историјских наука, књ. 16, Београд 2012, 415.

⁴⁶⁶ М. Вемић, *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила у аустроугарским логорима за време Првог светског рата 1914–1918*, у: Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 147, Нови Сад 2014, 209; Д. Његован, *Аустроугарски логори за Србе током Првог светског рата као механизам масовног српског страдања*, у: Арадска тврђава–Логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 39.

⁴⁶⁷ Војни лиферант Јохан Отрејц и натпоручник Георг Хофбауер неко су вријеме водили надзор над прехраном логораша у Добоју. Када би се неко од интернираца пожалио Хофбауеру на слабу и недовољну исхрану он би га упућивао на краља Петра да му да већу порцију. Од затвореника су по ниским цијенама откупљивали вриједне ствари које су они продавали како би преживјели; *Српска зора*, Сарајево, бр. 76, 9. IV 1919.

⁴⁶⁸ *Споменица посвећена мученицима и жртвама добојске интернације*, 14.

Сплитски љекар Јосип Шкарић, припадник 37 домобранске регименте, забиљежио је како се у логору масовно умирало од заразних болести, глади, исцрпљености. Када је Шкарић упозорио команданта логора, једног мађарског мајора, да се обољели од тешких цријевних болести неправилно хране или лијече, командант му је лаконски одговорио: „Ја, па што ћемо. У историји се дешава да неке нације нестају, а друге се дижу, (...) па шта се може против тога чинити, да овог пута нестане српске нације“.⁴⁶⁹ Шкарић је записао како су затвореници умирали у десетинама дневно, док је властима једина брига била што брже закопавање мртваца, често и без сандука, површно у горњим слојевима земље.⁴⁷⁰

Присјећајући се догађаја из Добоја, сарајевски протјереј Славко Трнинић, забиљежио је како је само током 1916. у логору умрло око 1.000 дјецe. Трнинић, који је током рата као добојски парох сахрањивао преминуле логораше, записао је како су добојски страдалници сахрањивани у масовне гробнице, а да је страдање цивила врхунац доживјело током 1916. када је дневно умирало и до 100 логораша.⁴⁷¹ Поред Срба из Босне и Херцеговине кроз добојско заробљеништво прошао је велики број њихових сународника из пограничних крајева Србије и Црне Горе.

„Добојска околина је највећа некропола невиних жртава рата“, изјавио је 19. октобра 1917. у говору пред аустроугарским парламентом др Анте Тресић-Павичић. Логораша су према његовим информацијама затварани у баракe које су раније служиле као сточна болница, прљаве и пуне заразних клица. Као најпогодније средство да се обрачунају са затвореницима власти су бирале изгладњивања заточених. „Женама са четворо и петоро дјеце давао се је један војнички хљеб сваких пет дана. Не добише лимених здјелица, него су морали узимати храну у гнусним кутијама од конзерве. И какву храну! Кад је љекар др Гебер видио њихову јуху, даде излити двије три кутије, да види каква је то текућица и рече, да

---

⁴⁶⁹ Исто, 15.

⁴⁷⁰ Исто.

⁴⁷¹ Исто, 9–10.

Сл. 25. Група православних свештеника у логору

он не би у таквој водурини ни своје чизме опрао“, изјавио је Тресић-Павичић.⁴⁷²

Наређење за ликвидацију логора Добој донијето је крајем 1916. када се у логору налазило око 2.500 затвореника. Отпуштање преосталих заробљеника из логора трајало је до почетка фебруара 1917.⁴⁷³

Црквена општина у Добоју донијела је недуго по завршетку рата одлуку да се у Добоју подигне храм као „задужбина српског народа“ и знак поштовања страдалницима у логору. Увјерен да ће овај племенити потез добојске црквене општине наћи одзива у народу, митрополит Василије Поповић позвао је подручно свештенство да утиче на парохијане како би уписали што више добровољних прилога. Сав прикупљен новац депонован је у Српску централну банку у Сарајеву.⁴⁷⁴

Посмртни остац добојских страдалника положени су 18. септембра 1938. у заједничку спомен костурницу у Добоју. Окупљенима се обратио патријарх српски Гаврило који је том приликом изјавио: „Некадашњи окупатори Херцег-Босне нису, у свом необузданом империјализму, могли увидети за читавих 40 година своје сурове владавине, да су у овој земљи незвани гости-туђинци,

⁴⁷² *Уједињење-лист за политику, просвјету и привреду*, Женева, бр. 16, 9. (22.) новембар 1917.

⁴⁷³ М. Вемић, *Помор Срба ратних заробљеника и интернираних цивила*, 209.

⁴⁷⁴ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Допис митрополита Василија Поповића црквеним општинама и свештенству Бањолучко-бихаћке епархије бр. 198 од 30. априла 1919.

који су дошли путем насиља против воље целокупног народа ових покрајина. Њих није могао уразумити ни онај крвави дочек, који им је спремио народ ових покрајина“. Краљев изасланик, министар шума и рудника Богољуб Кујунџић, назвао је Добој симболом народног страдања и славе те „најскупљим улогом босанских Срба у грунтовници мртвих наше отаџбине“.⁴⁷⁵

Сличан транзитни логор постојао је и у Жегару код Бихаћа у којем се средином априла 1915. налазило више стотина особа.⁴⁷⁶ Логором је дуже времена управљао Пољак Карл Хуркијевич, који је посебну мржњу гајио према српским свештеницима често понављајући: „Попови, попови, свима треба браду почупати“.⁴⁷⁷

Војни логор у Требињу налазио се на пустој пољани у Полицама, на лијевој обали Требишњице. Затвореници су изнуривани глађу, физичким радом у граду и околини и заразним болестима. Логор, кроз који је прошло око хиљаду Срба из билећког и требињског краја, распуштен је у јесен 1916.⁴⁷⁸ Осамнаест билећких Срба провели су готово пуне двије године као таоци у том логору. Затворени су већ почетком јула 1914, а пуштени на слободу половином маја 1916. Међу њима су се налазили свештеници: Ристо Бјелетић (током рата је тамновао у Билећи, Араду, Нежидеру, Требињу и Стоцу)⁴⁷⁹, Прокопије Мулина и Лазар Шакотић.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ *Врбаске новине*, Бањалука, бр. 1.487, 21. септембар 1938.

⁴⁷⁶ АБиХ, ЗМФ, БХ, през. бр. 472, 20. IV 1915.

⁴⁷⁷ Хуркијевич је по завршетку рата постављен за жандармеријског потпуковника у Сарајеву; *Српска ријеч*, Сарајево, бр. 106, 18. септембар 1919.

⁴⁷⁸ Б. Целетовић, *Билећки крај у годинама Првог свјетског рата (1914–1918)*, 58–59.

⁴⁷⁹ Бјелетић је рођен 1882. Завршио је Богословију у Призрену. За ђакона и презвитера је рукоположен 1904. Фатнички парох постао је 1908; Прим. Б. М.

⁴⁸⁰ Б. Целетовић, *Билећки крај у годинама Првог свјетског рата (1914–1918)*, 119.

7.2. Акције спасавања дјете и сиромашних од глади

Иако се Први свјетски рат није водио директно на тлу Босне и Херцеговине, изузимајући неке дијелове на истоку земље, ратна пустош, сиромаштво и глад тешко су погодиле покрајине. Како се рат продужавао, а Аустроугарска долазила у све већу материјалну оскудицу, тако је растао притисак на становништво, па су реквизиције прехранбених намирница из дана у дан бивале све веће.

Судови су масовно кажњавали сваки вид протеста због реквизиција хране и стоке за војне потребе. Сељак Ђуро Крлић из Залазја септембра 1914. критиковао је учестале реквизиције намирница ријечима: „Сви морамо наше жито у Босански Нови отјерати, а наша дјеца код куће плачу од глади, то је некаква слаба управа од нашег цара кад он тако народ гули, то није никакав цар, то је просјак“.⁷⁵⁹ Када је сеоски кнез Симо Стојанић 12. децембра 1914. сазвао сељаке из Српског Вакуфа и по налогу котарског уреда од њих затражио да свако према својим могућностима да жита за прехрану дјеце мобилисаних војника, сељак Јово Јовановић опсовао је цара и додао: „Дао сам му сина у војску и још хоће 20 ока жита да му дам“.⁷⁶⁰ Стеван Шарић из околине Босанског Новог изјавио је 29. децембра 1914: „Да сам ја кнез, ја не би дао волова нити људи у комору, ово што раде наши кнезови, гуле и тару народ само зато да влади иду на руку“. Шарић је оптужен да је сељаке наговарао на непослушност према властима.⁷⁶¹ Никола Борковић из Отоке код Босанске Крупе жалио се фебруара 1915. пред сеоским кнезом на учестале реквизиције: „Жао ми је народа, видиш колико волова покупише, пак народ неће имати на чему орати“. Осуђен је на 15 дана затвора.⁷⁶² Цвијета Карајица из приједорског котара говорила је у љето 1915. како аустроугарска војска „крепава

⁷⁵⁹ АРС, К. и. К. Gericht des Militärstationkommandos in Banja Luka, Казнени списи, К. бр. 203/1914.

⁷⁶⁰ Исто, К. 26/1915.

⁷⁶¹ Исто, К. 16/1915.

⁷⁶² Исто, К. 96/1915.

од глади“ јер нема довољно жита за исхрану.⁷⁶³ Сељак Станоја Нунић из околине Прњавора бунио се почетком маја 1915. да му је жито погрешно процијењено. Када га је сеоски кнез Тодор Домуз упозорио да пази шта прича, он му је одговорио: „Ја сам стари Арадинац, ја се Арада не бојим, макар ме сутра тамо отјерали, али ја ћу у себи буну дигнути“.⁷⁶⁴ Против Хрвата Фрање Вуковића из Бихаћког округа поведена је истрага јер се почетком 1917. опирао реквизицији жита. „Ја овог цара више служит нећу. Предаћу се у непријатељске руке чим одем на фронт, свугдје је боље него овдје“. Добио је казну од четири мјесеца затвора.⁷⁶⁵

Глад и хронична несташица утицали су на свијест становништва како је крај рата и слом Монархији ближи него што је то било реално. Иван Батковић (67) из Петрићевца код Бање Луке приведен је крајем 1916. ради ширења узнемирујућих гласина јер је говорио како ће се рат завршити пошто је аустроугарска војска остала без кукуруза.⁷⁶⁶ У вријеме када је Руминија објавила рат Аустроугарској, Јакоб Маријановић из Бихаћа је ухапшен због изјаве како је румунска војска сита, те да Монархија није у стању ратовати против ње јер у аустроугарској војсци влада глад.⁷⁶⁷ Као доказ да су многи сељаци током рата сакривали жито може послужити и допис Котарског уреда у Дервенти који је 1. фебруара 1917. обавијестио грађане да они тежаци који су сакрили жито неће бити кажњени под условом да га до 1. марта добровољно предају надлежним властима. Послије тог рока најстроже ће се поступати са свима који су сакривали храну.⁷⁶⁸

Опште стање додатно је отежала велика суша, која је у више наврата током рата погодила Херцеговину и западну Босну. Глад која је 1917. и 1918. харала Херцеговином била је повремена тема расправа у хрватском Сабору, гдје су се могле чути потресне приче о масов-

⁷⁶³ Исто, К. 293/1915.

⁷⁶⁴ Исто, К. 185/1915.

⁷⁶⁵ Исто, К. 31/1917.

⁷⁶⁶ Исто, К. 2/1917.

⁷⁶⁷ Исто, К. 291/1916.

⁷⁶⁸ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Допис Котарског уреда у Дервенти бр. 1.135 од 1. фебруара 1917.

ном умирању цивила.⁷⁶⁹ У дијеловима земље погођеним глађу нарочито су страдала дјеца. Митрополит зворничко-тузлански Иларион Радонић обавјестио је 3. јануара 1917. сва парохијска звања како државна помоћ сиромашној дјечи и женама из ратом пострадалих крајева није довољна па се у акцију прикупљања новца, хране и одјеће морало снажније укључити парохијско свештенство које је било дужно подносити редовне извјештаје о учињеном послу.⁷⁷⁰

Кључну улогу у спасавању изгладњеле дјеце испред католичке цркве одиграо је херцеговачки фрањевац Дидак Бунтић. У Загребу је још 1914. основан „Средишњи земаљски одбор за заштиту обитељи мобилизираних и у рату погинулих војника у краљевинама Хрватској и Славонији“ који је половином 1917. своје активности проширио и на простор Босне и Херцеговине. Лигу је водио др Јосип Шиловић који је октобра 1917. упутио допис митрополиту Летици да га прослиједи митрополиту Радонићу, особи која се у том тренутку налазила на челу Великог Управног и Просвјетног Савјета у Сарајеву. Тражено је да се и српска дјеца упуте на презимљавање у Хрватску или Славонију.⁷⁷¹ Радоњић је потом упутио окружницу православног свештенству упозоривши како је католичко свештенство већ на прехрану у Хрватску и Славонију смјестило више стотина дјеце надајући се да ни српско свештенство неће заостати у том послу него ће се заузети „за дјецу своје вјере и народа“.⁷⁷² Средишњи одбор из Загреба упозоравао је како се транспорти са дјецом морају пријавити бар 14 дана унапријед, те да се ни под којим околностима на

⁷⁶⁹ „Становништво у земљи пати и гладује. Долазе војници с фронта и налазе пустош: отац, мати и дјеца умрли су од глади, (...). Хљеб је од сламе, коре, траве и мало брашна. Народ једе траву и умире“; *Уједињење-лист за политику, просвјету и привреду*, Женева, бр. 8, 12. (25) април 1918.

⁷⁷⁰ АСПЕЗТ, Српско-православно парохијско звање у Обудовцу и Човић Пољу и Српска православна црквено-школска општина у Обудовцу, кутија 145, досије 575, бр. 2. Допис митрополита зворничко-тузланског бр. 348 од 3. јануара 1917.

⁷⁷¹ М. Кујовић, *Život u pozadini velikog rata: neke mjere režima u Bosni i Hercegovini (1915.–1918.)*, у: *Građanički glasnik*, год. XIX, бр. 37, Грачаница 2014, 100.

⁷⁷² М. Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, Slavonski Brod 2008, 103.

прехрану неће примати дјеца млађа од осам или старија од 14 година.⁷⁷³

Истовремено је у Новом Саду основан „Средишњи одбор за Бачку, Банат и Барању ради прихватања ратне сирочади из Босне и Херцеговине“. Новосадски „Одбор за смештање православне босанско-херцеговачке деце“ издао је 17. децембра 1917. проглас Србима из Војводине позвавши их на милосрђе и помоћ браћи у невољи. На челу новосадског одбора налазила се Зорка Лазић, синовица Светозара Милетића, која је написала више стотина писама и упутила их на различите адресе настојећи да анимира јавност како би што више помогла несрећној дјечи.⁷⁷⁴

Велики Управни и Просвјетни Савјет је 23. септембра 1917. позвао парохије и црквено-школске општине у Херцеговини и источној Босни, областима у којима је владала највећа оскудица, да припреме дјецу за слање на прехрану преко Саве. Ипак, одзив у почетку није био онакав како се очекивало, осим у Невесињу гдје су се на овом послу ангажовали свештеник Душан Гађиновић (1879–1921)⁷⁷⁵ и учитељица Марија Војнаревић. „Ако савјесно испунимо своју дужност према тој дјечи и живо се заузмемо за њихов опстанак, онда нас неће нико моћи укорити, да нијесмо знали употријебити прилику и у моменту избјећи зло, него ћемо им учинити своју патриотску и родољубиву дужност што ћемо жртвовати своје слободне часове на корисну будућност свога народа“, наводи се у једном новинском чланку.⁷⁷⁶ Почетком новембра 1917. у штампи је објављено потресно писмо из Сарајева са циљем да подстакне српску јавност да што више помогне изгладњелу дјецу: „Ни вјешала, ни

⁷⁷³ *Вјесник*, Сарајево, бр. 7, 1. јун 1918.

⁷⁷⁴ Захваљујем се колегиници Мари Шовљаков на уступљеним подацима; Прим. Б. М.

⁷⁷⁵ Душан Гађиновић је син Јовице Гађиновића, невесињског пароха и борца из времена устанка у Херцеговини 1875. Основну школу је завршио у Невесињу, Гимназију у Сарајеву и Богословију у Рељеву. Неко вријеме је радио као учитељ у српској школи при манастиру Озрен. Свештенички чин је примио 1902. Био је истакнути национални радник. Аустроугарске власти су га јула 1914. узеле за првог таоца из невесињског среза; Ј. С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине*, књ. 1, 798.

⁷⁷⁶ *Вјесник*, Сарајево, бр. 2, 1. фебруар 1918.

тамнице, ни топови, ни гранате, нијесу тако страшне— јер су душманске. Нијесу тако тешке, као немар твој, Србине, ако не сачуваш народу своме оно што сачувати може—дјецу“!⁷⁷⁷

Дјеца из Херцеговине су се најприје окупљала у Мостару, да би потом преко Сарајева стизала у Босански Брод. У посебној карантинској станици вршено је купање дјеце и дезинфекција њихове одјеће. Дјеца су одатле прелазила у Славонски Брод.⁷⁷⁸ Први транспорт од 145 српске дјеце кренуо је из Мостара 14. новембра 1917. са дјецом из Невесиња и уз пратњу школског надзорника Војислава Борића и неколицине православних свештеника.⁷⁷⁹ Крајем новембра пут Славоније кренула је велика група од 392 дјеце из Херцеговине, међу којима је било 269 српске дјеце.⁷⁸⁰ До краја 1917. најмање осам возова са дјецом из Босне и Херцеговине прешло је у Хрватску и Славонију, а транспорте није зауставила чак ни веома оштра зима крајем те године. Половином децембра 1917. из Невесиња се до Мостара по дубоком снијегу и међави једва пробио један транспорт српске дјеце.⁷⁸¹ Неке транспорте пратили су православни свештеници Владимир Гвозденовић, Василић Јовичић и Марко Мариновић. Младобосанац Сретен Стојановић, брат Младена Стојановића, налазио се крајем 1917. у пратњи дјеце која су путовала у Кикинду. Дјеца су била толико мршава и изгладњела да је Стојановић мислио да их већина неће преживјети дуг и напоран пут. „Дјеца су била гладна али им се није смјело дати ништа а нарочито вода, јер су њихови стомаци били преосјетљиви па нису примали скоро ништа“, забиљежио је Стојановић.⁷⁸²

У акцију се крајем године укључио и Епархијски Управни и Просвјетни Савјет у Бањој Луци позвавши свештенство да парохијане обавијесте како је пожељно да свако према могућностима уплати прилог за сиромаш-

⁷⁷⁷ *Уједињење-лист за политику, просвјету и привреду*, Женева, бр. 16, 9 (22) новембар 1917.

⁷⁷⁸ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 241, 5. oktobar 1917.

⁷⁷⁹ M. Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, 104.

⁷⁸⁰ *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 287, 28. novembar 1917.

⁷⁸¹ M. Kolar, *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvoga svjetskog rata*, 107.

⁷⁸² С. Стојановић, *Исповести*, 90–91.

ну школску дјецу и ратну сирочад.⁷⁸³ Велики Управни и Просвјетни Савјет у Сарајеву је окружницом од 22. јануара 1918. поново апеловао на свештенство да се заузме како би што већи број дјеце отпутовао на прехрану ван граница покрајина. Митрополит Петар Зимоњић указивао је на релативно мали број дјеце из Херцеговине обухваћене овом акцијом с обзиром на размјере глади и оскудице које су погодиле ту област.⁷⁸⁴ Митрополит Иларион Радонић упозорио је на појаву да се на прехрану шаљу и дјевојчице старије од 12 година, па чак и сасвим одрасле дјевојке, опомињући да ће таква дјеца убудуће бити враћана кућама.⁷⁸⁵ Радонић је такође нагласио како многа дјеца која путују ван земље на прехрану на пут полазе слабо одјевена, често чак и боса.⁷⁸⁶ Велики Управни и Просвјетни Савјет у Сарајеву обавијестио је фебруара 1918. сва парохијска звања у земљи како су град Темишвар и нека друга мјеста у Банату потврдила да би на прехрану примила дјецу „из бољих кућа“, нарочито ону из свештеничких или учитељских породица. Парохијски свештеници били су дужни саставити спискове дјеце са личним подацима и доставити их Савјету који би потом организовао путовање.⁷⁸⁷

Почетком 1918. из бихаћког округа у више наврата отпремљено је у Хрватску око 300 српских малишана.⁷⁸⁸ У то вријеме су према Хрватској почела чешће полазити дјеца из Бање Луке и Посавине. Уточистиште су најчешће проналазила у оближњим насељима преко Саве и Уне. У унутрашњости земље организацију овог посла на себе су преузели српски парохијски свештеници који су боље познавали стање на терену.⁷⁸⁹ Црквене власти су донијеле

⁷⁸³ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Допис Епархијског Управног и Просвјетног Савјета у Бањој Луци бр. 480 од 5. децембра 1917.

⁷⁸⁴ *Вјесник*, Сарајево, бр. 4, 1. април 1918.

⁷⁸⁵ *Исто*.

⁷⁸⁶ *Исто*, бр. 7, 1. јун 1918.

⁷⁸⁷ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 9, досије 48, бр. 47. Допис Великог Управног и Просвјетног Савјета у Сарајеву уз бр. 4 од 27. фебруара 1918.

⁷⁸⁸ *Sarajevski list*, Sarajevo, бр. 26, 5. фебруар 1918.

⁷⁸⁹ Родитељима је требало појаснити корист овог подухвата и увјерити их да ће дјеца бити смјештена на сигурно, као и да ће се водити брига о њиховом здрављу и школовању; *Вјесник*, Сарајево, бр. 3, 1. март 1918.

уредбу да се у црквама приликом богослужења одреди посебан тас у који ће вјерници издвајати новац за набавку одјеће и обуће дјечи која се шаљу на прехрану ван граница покрајина.⁷⁹⁰ Велики Управни и Просвјетни Савјет у Сарајеву је половином 1918. упозорио на потребу евидентирања оне дјеце која се нису уклопила у нову животну средину и враћена су кући, те конкретних разлога њиховог повратка. Митрополит дабробосански поновио је почетком љета 1918. позив парохијама и црквено-школским општинама да ураде што је могуће више у циљу прикупљања новца ради куповине одјеће и обуће за дјецу на прехрани.⁷⁹¹

Како је глад током сушне 1917. све више узимала маха, црквене власти су одлучиле дати опрост вјерницима од законом прописаних постова. Парохијско свештенство је појашњавало народу у цркви и на већим зборовима да и у посне дане треба трошити више мрсне хране.⁷⁹² Митрополит зворничко-тузлански Иларион Радонић пренио је марта 1917. парохијском свештенству допис Земалске владе у Сарајеву, која је због ратних околности и несташнице у храни, предложила да се српском народу дозволи мрс уз постовете. Митрополит Радонић назвао је овај приједлог разумним и оправданим, те додао: „Ово разрјешење од поста из тактичких разлога не треба објављивати јавно у цркви, већ нека то свештеници у Наше име саопштавају појединим кућним старјешинама гдје знају да доиста влада оскудица, затим слабим, нејаким и болесним“.⁷⁹³

Како би се предуприједила глад и могућа несташница житарица од православног свештенства је тражено да утиче на парохијане како би савјесно обављали пољске радове, па је тако, примјера ради, Котарски уред у Тузли августа 1914. обавијестио парохију Пурачић да је света дужност свих да помогну фамилије оних војника који

⁷⁹⁰ Исто, бр. 7, 1. јун 1918.

⁷⁹¹ Исто, бр. 9, 1. август 1918.

⁷⁹² Исто, бр. 3, 1. март 1918.

⁷⁹³ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 8, досије 47, бр. 24. Допис митрополита зворничко-тузланског Илариона Радонића бр. 93 од 4. марта 1917.

су отишли на фронт како оне не би гладовале.⁷⁹⁴ Котарски уред у Дервенти захтијевао је од црквених власти да поуче народ да што прије почне са јесењом сјетвом како би род житарица био што већи. Црквене власти биле су дужне да повремено, најмање једном мјесечно, извјештавају котарски уред о постигнутим резултатима.⁷⁹⁵ Власти у Дервенти обавијестиле су 1916. парохију Детлак како се може десити да због ратних прилика и великог броја мобилисаних лица многа поља остану незасијана што би у будућности могло произвести несташницу хране. Зато је котарски уред позвао парохијско свештенство да утиче на народ како би на вријеме обавио све послове у вези сјетве.⁷⁹⁶ Свештенство је било ангажовано и у раду тзв. господарских одбора чија је задаћа била да воде рачуна да њиве и оранице оних породица, чији су мушки чланови мобилисани, буду уредно засијане и обрађене.⁷⁹⁷ Црквена штампа је пре-нијела окружницу Земаљске владе из 1917. о потреби кориштења коријења од папрати како би се надокнадио мањак кромпира и кукуруза у свакодневnoj исхрани. Наводи се како у овом послу могу бити ангажовани старији људи, жене и дјеца, а да је најбоље вријеме за копање коријења у јесен или прољеће. Од сеоских главара се тражило да организују људе и одреде им мјеста гдје ће радити. Ову патриотску дужност требало је провести са „одушевљењем“ и у што краћем року.⁷⁹⁸ Желећи да илуструје размјере глади у Херцеговини фра Дидак Бунтић је намјеравао у Беч однијети седам врста хљеба направљеног од коре дрвета, мекиња и трава, а који су јели становници Херцеговине крајем рата.⁷⁹⁹ Земаљска влада је још крајем 1916. због оскудице масти и уља препоручила сакупљање буковог и храстовог жира као

⁷⁹⁴ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 8, досије 44, бр. 78. Допис Котарског уреда Тузла бр. 8.102 од 18. августа 1914.

⁷⁹⁵ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Допис Котарског уреда Дервента бр. 15.990 од 27. IX 1915.

⁷⁹⁶ АСПЕЗТ, Црквено-школска општина Дервента. Допис Котарског уреда Дервента бр. 18.690 од 18. септембра 1916.

⁷⁹⁷ *Вјесник*, Сарајево, бр. 3, 1. септембар 1917.

⁷⁹⁸ *Исто*, бр. 2, 1. фебруар 1918.

⁷⁹⁹ *Fra Didak Buntić-Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine* (uredio fra Didak Corić), Zagreb-Mostar 1978, 86.

једне врсте надомјестка у људској исхрани. Од учитеља се тражило да међу становништвом пропагирају ову акцију у коју је требало укључити и школску дјецу. Уколико су букове и храстове шуме биле даље од школа, дјецу је требало привремено ослободити наставе да би могла брати жир.⁸⁰⁰

Митрополит Евгеније Летица упутио је 10. јануара 1917. окружницу свим парохијским звањима епархије Дабробосанске у којој је од свештенства затражио да утиче на народ, како би свако у својој моћи, у добротворне сврхе дао што више прилога у одјећи, обући, рубљу, покривачима и храни. Грађани су уједно позвани да дају и новчане прилоге за ратне страдалнике, сиромашне и гладне које су требали слати на адресу Српске народне банке у Сарајево.⁸⁰¹ Летица је поводом информације да ће Земаљска влада широм Босне и Херцеговине отворити више домова за ратну сирочад, између осталог у Рељеву и Тузли, захтијевао од подручног свештенства да народу растумачи важност таквог подухвата. Уједно се zaloжио за прикупљање помоћи за издржавање оваквих домова.⁸⁰²

Летица је марта 1917. подстакнут дописом Земаљске владе упутио нову окружницу којом је од подручног свештенства затражио да радницима појасни да у ратним околностима није никакав гријех уколико недјељом или у празничне дане раде на жељезници. Буду ли радници због посла пропустили недјељну црквену службу „опростиће им то Бог и неће им уписати у гријех“, навео је Летица.⁸⁰³ „Не само да је слободно, већ је и света дужност сваког држављанина да без обзира на дан и празник смије товарити жељезничке вагоне кад то неопходни интерес државе захтјева“, наводи се марта 1917. у једном допису Епархијског Црквеног суда из Тузле.⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ *Spomenica o patriotskom radu nastavnih zavoda u Bosni i Hercegovini za Svjetskog rata*, 21–22.

⁸⁰¹ АСПЦ, Дигитализована грађа. Митрополија Зворничко-тузланска уочи и за вријеме Првог свјетског рата (1891–1918).

⁸⁰² *Вјесник*, Сарајево, бр. 5, 15. април 1918.

⁸⁰³ *Исто*, бр. 3, 1. март 1918.

⁸⁰⁴ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 8, досије 47, бр. 45. Допис

SABIRAJTE KOSTI!

Nijedna kost ne smije propasti!

Te kosti spadaju iz drustva svetaca, obično su to kosti, avaj avaj nam kosti i druge stvari.

Kosti su vrlo vrijedne stvari i u Bosni su se od njih dobili:

1. **Maslo** za pripremanje sapuna, uljeza, gljencu itd. Bosnian katolizirani kosti su kosti svetaca i ne mogu biti upotrebljeni za druge stvari.
2. **Šećer**, koji se koristi za pripremanje različitih vrsta čokolade i drugih stvari. Bosnian katolizirani kosti su kosti svetaca i ne mogu biti upotrebljeni za druge stvari.
3. **Alkohol** za pripremanje različitih vrsta alkohola, koji se koristi za pripremanje različitih vrsta alkohola.
4. **Alkohol** (sve od kosti). Oni su u pripremi različitih vrsta alkohola.

Trudite se sačuvati i najvrijednije kosti za sadržavanje i pohranjivanje naših svetih predmeta.

Kosti su u svakom slučaju i grade i su vrlo važni stvari i treba ih čuvati. Imaju veliku vrijednost i svetost. Kosti, što je to što govore o svetosti i o duhu svetaca i drugih svetih stvari.

Centrala za kosti (Kostno-Centrala)
u Beču, 1, Fischhof 3,

Kosti je pod nadzorom ministarstva trgovine i ministarstva poljoprivrede, stojeći je to vrlo važna stvar i treba ih čuvati u svim slučajevima i upotrebljavati kosti, što je to što govore o svetosti i o duhu svetaca i drugih svetih stvari.

Sabirajte kosti!

Time ćete našim svetacima činiti i ono veliko dobro.

Nijedna kost ne smije propasti!

Сл. 40. Позив за прикупљање
костију

Земаљска влада је половином 1918. одлучила отворити дом за српску ратну сирочад у Рељеву. Митрополит Летица је позвао свештенство Дабробосанске митрополије да свако у својој парохији, најкасније до краја августа 1918, састави списак дјеце која ће се смјестити у овај дом. При пописивању су у обзир долазили само дјечаци узраста од шест до 11 година којима су очеви погинули у рату и који долазе из најсиромашнијих породица.⁸⁰⁵ Земаљски дом за ратну сирочад, први те

врсте у Босни и Херцеговини, свечано је отворен 28. августа 1918. у Рељеву. У дому је предвиђен смјештај за око 200 ратне сирочади православне вјероисповјести. Дјеца мушког пола су била махом узраста између шест и 14 година.⁸⁰⁶ За дјецу католичке вјероисповјести предвиђен је дом у Краљевој Сутјесци, док су муслимани били смјештени у посебан дом у Тузли.

Црквене власти су током рата често упозоравале вјернике да приликом прославе крсног имена троше прекомјерне количине хране и пића. Велики Управни и Просвјетни Савјет покушао је стати у крај оваквим рђавим обичајима. Митрополит дабробосански тражио је од подручног свештенства да опомињу вјернике како је у ратним данима свако непотребно састајање народа строго забрањено па се ни крсне славе не смију славити тако да се поједине куће приликом прослава међусобно посјеђују. Вјерници су се уједно требали уздржавати од неумјереног уживања у јелу и пићу. Многи Срби

Епархијског Црквеног суда из Тузле бр. 152 од 21. марта 1917.

⁸⁰⁵ *Vjesnik*, Сарајево, бр. 10, 15. август 1918.

⁸⁰⁶ *Sarajevski list*, Сарајево, бр. 184, 29. август 1918.

нису марили за овакве наредбе па су дружењем по приватним кућама будили сумњу аустроугарских власти.⁸⁰⁷ Митрополит Петар Зимоњић такође је упозоравао вјернике да се окану лоших обичаја и претјеривања приликом прославе крсне славе, посебно у ратним околностима које су захтјевале штедњу и одрицање. Вјерници су замољени да прославе ограниче највише на један дан са напоменом да земаљске власти у ратно вријеме не трпе масовна и неовлаштена окупљања

Сл. 41. Митрополит Петар
Зимоњић

народа, па макар то била и крсна слава.⁸⁰⁸ Позивајући се на молбу Земаљске владе од 12. децембра 1915. митрополит Иларион Радонић позвао је свештенство, а преко њега сав српски народ, да у вријеме рата обустави са досадашњим начином прослављања крсних слава. Напомиње се како у вријеме рата и опште оскудице сви треба да се клоне непотребних и скувих прослава, већ да обиљежавање славе ограниче само на вјерски обред. Најстроже су забрањена масовна окупљања, непотребна чашћавања и пијанчења.⁸⁰⁹

На састанку Великог Управног и Просвјетног Савјета одржаног јануара 1918. у Сарајеву расправљало се о оснивању посебног одбора за помоћ српској сиротињи у Босни и Херцеговини. За почасног предсједника је изабран митрополит Евгеније Летица, док су остали чланови били: Аристотел Петровић—предсједник, Владо Андрић—потпредсједник, Стево Марковић—први

⁸⁰⁷ *Вјесник*, Сарајево, бр. 3, 1. септембар 1917.

⁸⁰⁸ *Исто*, бр. 6, 1. мај 1918.

⁸⁰⁹ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 8, досије 46, бр. 1. Допис митрополита зворничко-тузланског Илариона Радонића бр. 274 од 7. децембра 1915.

секретар, Саво Љубибратић—други секретар и Милан Рајковић—благајник. Одлучено је да се ради сакупљања добровољних прилога развије јака усмена и писмена агитација. Предвиђено је да се у Српској народној банци у Сарајеву отвори посебан рачун на који би се уплаћивали прилози за сиромашне. Већ на првом састанку одбора прикупљено је око 40.000 круна помоћи.⁸¹⁰ Одбор је, између осталог, преузео дужност да помогне акцију слања сиромашне дјеце на прехрану у Хрватску и води бригу о тој дјечи. Поводом оснивања Одобра митрополит захумско-херцеговачки Петар Зимоњић се обратио свештенству и народу своје епархије позвавши их да материјално помогну његов рад.⁸¹¹

Српски црквено-школски одбор из Мостара отпремио је током рата из Херцеговине у Сријем, Бачку, Банат и Барању око 2.000 дјеце. За Србе интерниране у Добоју одбор је до 25. маја 1916. из 177 породица прикупио 2.297 комада одјеће и обуће укупне тежине 1.052 килограма.⁸¹² Половином 1918. на простору Монархије се према процјенама црквених власти на прехрани налазило око 10.000 српске дјеце из Босне и Херцеговине. Црквене власти позвале су родитеље чија су дјеца смјештена у хранитељским породицама да покушају обезбједити одјећу и обућу пред наступајућу зиму. Свештенство је било задужено да позове богатије породице да помогну сиромашним родитељима који наведене ствари нису били у стању обезбједити. Напоменуто је да на тлу Монархије има још око 1.500 слободних мјеста за смјештај дјеце, те да се настави са организовањем транспорта из најугроженијих крајева земље. Десет дана прије поласка дјеца су вакцинисана против богиња.⁸¹³ Велики Управни и Просвјетни Савјет у Сарајеву негодовао је због слабог одазива српских црквено-школских општина да прилозима у одјећи и обући помогну сиромашну дјецу која су се налазила на прехрани.⁸¹⁴

⁸¹⁰ *Sarajevski list*, Сарајево, бр. 20, 28. јануар 1918.

⁸¹¹ *Вјесник*, Сарајево, бр. 8, 1. јули 1918.

⁸¹² АХНК, Српска црквено-школска општина Мостар 1857–1919. Извјештај српског црквено-школског одбора у Мостару од 7. јула 1919.

⁸¹³ *Вјесник*, Сарајево, бр. 9, 1. август 1918.

⁸¹⁴ *Исто*, бр. 12, 1. октобар 1918.

Затварањем српских професионалних школа у Босни и Херцеговини током рата многи су учитељи изгубили посао те су они и њихове породице доведени у тешке материјалне неприлике. Велики Управни и Просвјетни Савјет је стога покренуо акцију помоћи тим породицама са напоменом да приоритет имају оне чији су мушки чланови мобилисани и налазе се на фронту или породице са више дјеце.

Велики Управни и Просвјетни Савјет у Сарајеву саопштио је маја 1918. како се велики број дјеце смјештене на прехрану ван граница Босне и Херцеговине почео враћати у родни крај. Најчешћи разлози били су немогућност да се дијете навикне на ново мјесто становања, носталгија за домом или неваљалост и непослушност због чега су их хранитељи враћали кући. Од парохијских власти се тражило да води прецизну евиденцију о броју повратника и разлозима због којих дјеца нису остајала на прехрани већ су враћена кући.⁸¹⁵ Велики Управни и Просвјетни Савјет је истог мјесеца обавијестио прекајску парохију како учестало добија молбе родитеља који траже да им се дјеца врате, често и без ваљаних разлога, што је стварало проблеме одборима за слање сиромашне дјеце на прехрану. „Ко је мислио дијете враћати, није га требао ни слати, а када се буду ако Бог да враћали, вратиће се опет у транспортима, као што су и отишли“, наводи митрополит Иларион у једном допису од 22. маја 1918.⁸¹⁶

По окончању рата почела су се прва дјеца враћати својим домовима у Босну и Херцеговину, најчешће преко Босанског Брода, Приједора и Босанског Новог.⁸¹⁷ Нису били ријетки случајеви да су поједине старатељске породице без дјеце усвојиле избјеглу дјецу, претходно у договору са њиховим родитељима или старатељима. Укупан број дјеце из Босне и Херцеговине који је током рата био смјештен ван граница покрајина био је 12.270. Са простора Босанске Крајине највише

⁸¹⁵ АСПЦ, Дигитализована грађа. Митрополија Зворничко-тузланска учини и за вријеме Првог свјетског рата (1891–1918).

⁸¹⁶ АСПЦ, Дигитализована грађа. Митрополија Зворничко-тузланска учини и за вријеме Првог свјетског рата (1891–1918).

⁸¹⁷ АБиХ, ЗВ, бр. 4.829, 91/16/7, 1919.

их је било из Петровца (714), Бање Луке (374), Бихаћа (364), Кључа (361), Санског Моста (324) и Крупе (310). Управо из Петровца је највише дјеце остало да живи у новој средини, њих чак 264.⁸¹⁸ Не постоје прецизни подаци о броју дјеце из Босне и Херцеговине која су умрла од глади и болести током рата. Лист *Глас слободе* је августа 1918. објавио како је у покрајинама током рата умрло нешто више од 100.000 дјеце, и то по годинама: 1914 (26.474), 1915 (30.447), 1916 (25.935) и 1917 (18.130).⁸¹⁹

Ратна психоза, страдања и велика материјална немаштина нужно су са собом повлачили низ негативних појава у друштву. Како се рат ближио крају тако је дисциплина у народу све више опадала, а кривични преступи против лица и имовине све чешћи. Митрополит захумско-херцеговачки Петар Зимоњић обавјестио је подручно свештенство да је Земаљска влада 17. фебруара 1918. донијела одлуку о проглашењу пријеког суда у котарима Билећа, Фоча, Гацко, Невесиње, Требиње и Столац. Од предсједника црквено-школских одбора је затражио да народ упуте да се клони свих оних акција које би га довеле пред пријеки суд, да се покорава државним властима и својски поради на одржавању јавног мира и поретка.⁸²⁰ Црквене власти су због примјетног опадања хришћанског морала упозоравале парохијско свештенство да као духовни пастири будно мотре на овакве појаве и покушавају их спријечити. Посебно је скренута на пажњу на масовну употребу алкохола у народу.⁸²¹ Како је велики број мушкараца током рата мобилисан у аустроугарску војску и упућен на фронт, црквене власти су примјетиле појаву тзв. дивљих бракова, односно да супруге мобилисаних лица одржавају интимне везе са другим мушкарцима. Свештенство је позивано да утиче на спречавање таквих појава, а оне који су се упустили у такве односе да упозори да такве забрањене везе са собом повлаче озбиљне црквене

⁸¹⁸ М. Папић, *Spasavanje bosansko-hercegovačke djece u Prvom svjetskom ratu*, у: *Pregled*, Сарајево, год. LXVIII, бр. 4, април 1978, 589.

⁸¹⁹ *Glas slobode*, Сарајево, бр. 65, 21. август 1918.

⁸²⁰ АБиХ, ЗВ, през. бр. 50.878, 4. III 1918.

⁸²¹ *Вјесник*, Сарајево, бр. 3, 1. март 1918.

казне.⁸²² Епархијски Црквени суд у Тузли упозорио је јануара 1917. како се у народу опазила „жалосна појава“ да многе жене мобилисаних војника живе у конкубина-ту. Даље се каже како међу онима који треба да пазе на морал народа у првом реду стоје црква и свештенство. Митрополит Иларион наводи како су црквене власти и свештеници дужни „са повећаном ревношћу“ чувати и бранити брачну чистоћу, а посебно оних жена чији су мужеви отишли у војску.⁸²³

Окружнице сличног садржаја понављале су се и у каснијим приликама. Тако је митрополит Иларион Радонић априла 1918. упозорио како је уочена појава „да је у извјесним круговима нашег народа морално владање знатно попустило“ што је приписано ратним околностима. Радонић је нагласио како црква и свештенство имају посебну дужност да „неморал тријебе, а моралност у народу шире“, па је позвао свештенство да са повећаном ревношћу ради на сузбијању негативних појава у друштву.⁸²⁴ Митрополит Летица је исте године позвао свештенство „да посебну пажњу посвети сузбијању сваке врсте безакоња и нереди, који су у задње вријеме душом народном овладали, а особито да сузбија у народу склоност ка уживању прекомјерног пића, прељубу, блуд“.⁸²⁵ Митрополит захумско-херцеговачки Петар Зимоњић тражио је од свештенства да проповједима дигне свој глас против неморала „који се у ово мутно вријеме као нека страшна авет све више шири у народу“.⁸²⁶

Парохијско свештенство епархије Захумско-херцеговачке упутило је септембра 1916. Великом Управном и Просвјетном Савјету допис у којем су наведене очајне материјалне прилике у којима се налазило свештенство. У писму се наводи како је четири петине свештенства

⁸²² Исто, бр. 6, 15. новембар 1917.

⁸²³ АСПЕЗТ, Српско-православна парохијско звање у Обудовцу и Човић Пољу и Српска православна црквено-школска општина у Обудовцу, кутија 145, досије 575, бр. 18. Допис Епархијског Црквеног суда Зворничко-тузланског бр. 9 од 9. јануара 1917.

⁸²⁴ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 9, досије 48, бр. 87. Допис митрополита зворничко-тузланског Илариона Радонића бр. 179 од 28. априла 1918.

⁸²⁵ *Вјесник*, Сарајево, бр. 6, 1. мај 1918.

⁸²⁶ Исто, бр. 10, 15. август 1918.

одсутно из својих парохија, неке парохије су сасвим расељене, па су многи свештеници остали без свог иметка. Приходи од епатрихелских такси сасвим су пресахли или су пали на најмању мјеру. Наиме, одлуком Великог Управног и Просвјетног Савјета од 3. јануара 1915. свештенству је одузето од плате 400 круна годишње које је раније примало. Оскудица је постала толико неподношљива да је довела свештенство до просјачења. Зато је затражена помоћ како би се ублажиле тешке материјалне прилике томо рата. Допис су потписали свештеници Тома Братић, Никола Којо, Владимир Богдановић и Стеван Шиниковић.⁸²⁷

Билећки и мостарски протопрезвитери Ђорђе Периновић⁸²⁸ и Никола Којо⁸²⁹ упутили су почетком 1918. допис Земаљској влади у којем су указали на низ тешкоћа којима је изложено православно свештенство у Херцеговини. Потписници су молили владу у Сарајеву да им притекне у помоћ, те им по могућности што прије исплати обустављену допуну плате за раздобље од 1915. до 1917. Напоменуто је како је материјално стање свештенства у Херцеговини „за вријеме овог дугог и тешког рата, постало је још несносније, те су готово сви свештеници дошли дотле, да оскудијевају са својим фамилијама и у ономе, што је за живот најпотребније“. Даље је

⁸²⁷ М. Шовљаков, *Листа интернираних Срба свештеника и учитеља из Арада Великом Управном и Просвјетном савјету у Сарајеву и Карловачкој митрополији 1914–1916*, у: Арадска тврђава – Логор за српске интернирце у Првом светском рату, Темишвар 2014, 111–112.

⁸²⁸ Ђорђе Периновић се родио 1857. у Билећи. Образовао се у Требињу и манастиру Дужи. За ђакона и презвитера је рукоположен 1878. Од 1881. до смрти налазио се на мјесту пароха у Билећи. Године 1883. је именован надзирателем Билећког протопрезвитерата. Црвеним појасом је одликован 1890. Чин протопрезвитера је добио 1907. Био је члан Мировинског фонда; *Источник*, Сарајево, год. XIX, бр. 11–12, 1905, 341; *Српска православна Херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900. године*, 85.

⁸²⁹ Никола Којо је рођен 1862. у Стоцу. До 1887. када је рукоположен, учитељовао је у више херцеговачких села. Свештеничку дужност је обављао 35 година службујући у Улогу, Калиновику, Благају и Мостару. Од 1912. се налазио на мјесту мостарског пароха и управитеља Мостарског протопрезвитерата. Почетком Првог свјетског рата је ухапшен и држан за таоца у Мостару. У Жегар крај Бихаћа је интерниран 1915, а одатле у Коњиц. Син Душан је погинуо као српски добровољац 1916. у Добруци. Умро је у Сплиту 1921; *Источник*, Сарајево, год. XIX, бр. 11–12, 1905, 342.

наведено како је током 1915/1916. године 19 свештеника од Земаљске владе добило подршку од по 400 круна, за 1916/1917. годину 31 свештеник је добио по 400, а њих петорица по 100 круна подршке. У јануару 1918. године 20 свештеника су као вјероучитељи народних основних школа добили за набавку одјеће и обуће по 250 круна, а један 150 круна подршке.⁸³⁰ У једном документу Епархијског Управног и Просвјетног Савјета у Тузли из фебруара 1918. наводи се како свештеничка плата, уз смањење епитрахелских прихода, није у могућности да подмири потребе свештеника и његове породице. Стога је апеловано на црквено-школске општине да према могућностима одреде својим свештеницима помоћ која би се исплаћивала у мјесечним ратама.⁸³¹

Истовремено је Епархијски Црквени суд из Тузле у писму упућеном генералу Стјепану Саркотићу навео како је материјални положај чиновника црквених судова донекле побољшан тиме што су им одобрени петогодишњи доплатци, те повећана почетна плата са четири на шест хиљада круна годишње. Епархијски суд је Саркотића именовоа најзаслужнијим за ово побољшање те му се у име свих чиновника топло захвалио.⁸³²

⁸³⁰ АХНК, Збирка Мостар и Херцеговина 1815–1952. (ЗМиХ–6, 1916); М. П. Радусиновић, *Три документа о ратним патњама српског народа и свештенства у Херцеговини (1914–1918)*, 167–172.

⁸³¹ АСПЕЗТ, Парохијско звање Пурачић, кутија 9, досије 48, бр. 33. Допис Епархијског Управног и Просвјетног савјета у Тузли бр. 98 од 22. фебруара 1918.

⁸³² АБиХ, ЗВ, през. бр. 80243, 11. IV 1918.